

lâşa yol açtı. Fakat stratejik önemi dolayısıyla Osmanlılar 1792 Yaş Antlaşması ile kaleyi geri aldılar. 1794'te yeni bir tarzda genişletilip tahkim edilen kale iyice sağlamlaştırıldı (BA, MAD, nr. 10421). 1809'daki Osmanlı-Rus savaşı sırasında yeniden Rus işgaline uğradı. 1812 Bükreş Antlaşması ile de Osmanlı hâkimiyeti fiilen ve hukuken sona ermiş oldu.

Rus işgalinden hemen önce kasaba hakkında bilgi veren iki kaynaktaki Osmanlı hâkimiyeti sona ermeden önceki durumu tasvir edilmektedir. Tuna'nın sol kıyısında yer alan ve sadece İsmâil adıyla anılan kasabanın bulunduğu yerde Tuna ikiye ayrılmaktadır. Nehrin bir yanı 1198'de (1784) Ruslar'a karşı yapılan kale ile korunur. Kalabalık nüfusu Türk, Tatar, Moldav, Ermeni ve çoğu zengin yahudilerden ibarettir. Rumeli buğdayı burada toplanır, ambarlara konur, oradan İstanbul'a sevkedilmek üzere Kili'ye gönderilir. İstanbul halkı buna "Kili-İsmâil buğdayı" adını vermiştir (Bijışkyan, s. 104; İnciciyan, sy. 4-5 [1976], s. 121).

Ruslar, İsmâil'in 2 km. aşağısında yeni bir yerleşim yeri kurdular. Sonradan eskisiyle birleşen bu kısım da İsmâil adıyla anıldı. Ruslar kasabadaki bütün camileri yıktılar, burayı yeni göçmenlerle iskân ettiler. 1856'da Kırım Harbi sonrası Osmanlı hâkimiyeti altında kalmak şartıyla Boğdan Beyliği'ne bırakılan İsmâil'in kalesi tahrip edildi. 1878'de yeniden Rus idaresi altına girdi. 1940'ta Besarabya ile birlikte Romanya'ya katıldıysa da 1947'de Sovyetler Birliği'ne terkedildi. Bugün Ukrayna toprakları içinde kalan İsmâil, önemli bir liman şehri olarak gelişmesini sürdürmekte olup 95.000 dolayında nüfusa sahiptir. Gıda ve kırtasiye sanayii önem kazanmıştır. Çevresinde bulunan delta göllerinde yapılan balık avcılığından elde edilen ürünler burada pazarlanır. Ayrıca nehir tersanesine sahip bulunması yönünden önem taşır. Kalesinin harabeleriyle XVI. yüzyıldan kalma olduğu tahmin edilen bir cami kalıntısı mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 3, hk. 694, 697; nr. 66, hk. 49; nr. 78, hk. 786; BA, MAD, nr. 2915, s. 89; nr. 2947, s. 38; nr. 5610, s. 226-296; nr. 10421, tür.yer.; TK, TD, nr. 36, 71, 162; TSMA, nr. E 7377/1, 2, 7, 10; nr. E 8042/1, 2; nr. E 11851/28, 29; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, Österreichische Nationalbibliothek, Wien, mxt. 389, vr. 57^b-58^a; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, V, 106-108; Şem'dânîzâde, *Mürî't-tevârih* (Aktepe), II/A, s. 70-71, 78; II/B, s. 46-47; Baron de Tott, *Türkler ve Tatarlar Arasında. Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı Türkleri* (trc. Reşat Uzmen), İs-

tanbul 1996, s. 159; Vâsîf, *Târih* (İlgürel), bk. İndeks.; Cevdet, *Târih*, IV, 326; V, 94-96; F. von Smitt, *Der Sturm von Ismail*, Vilna 1830; N. Iorga, *Osmanlı Tarihi* (trc. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1948, V, 191-192; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, bk. İndeks.; P. M. Bijışkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819* (trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1969, s. 104; P. L. İnciciyan, "Osmanlı Rumelisi'nin Tarih ve Coğrafyası", (trc. H. D. Andreasyan), *GDAAD*, sy. 4-5 (1976), s. 121; Ion Dron, "Originea Toponimului Ismail", *Revista de Istorie a Moldovei*, sy. 23-24, Chişinau 1995, s. 103-104; Aurel Decei, "İsmail", *IA*, V/2, s. 1108-1110; T. Menzel - [V. J. Parry], "İsmâ'il", *EI²* (İng.), IV, 185-186.

FERİDUN EMECEN

İSMÂİL I

(bk. ŞAH İSMÂİL).

İSMÂİL II

(إسماعيل)

(ö. 985/1577)

1576-1577 yılları arasında hüküm süren Safevî hükümdarı (bk. SAFEVİLER).

İSMÂİL b. AHMED

(إسماعيل بن أحمد)

Ebû İbrâhîm el-Emîrî'l-âdil İsmâil b. Ahmed b. Esed es-Sâmânî (ö. 295/907)

Sâmânî hükümdarı (892-907).

234'te (848-49) Fergana'da doğdu. Tâhirîler'in Semerkant ve Fergana emîri Ahmed b. Esed'in oğludur. Emîr Ahmed ölünce büyük oğlu Nasr babasının bölgesinde hüküm sürmeye başladı. Bu arada Saffârî Emîri Ya'küb b. Leys'in Horasan'da Tâhirîler'in hâkimiyetine son vermesi bölgedeki diğer şehirler gibi Buhara'yı da etkiledi. Şehre hâkim olmak için yapılan mücadeleler sırasında Buhara eşrafi fakih Ebû Abdullah'ın etrafında toplandı. Buharalılar'ın, Semerkant Emîri Nasr b. Ahmed'den Buhara'ya bir vali göndermesini istemeleri üzerine Nasr kardeşi İsmâ'il'i buraya vali tayin etti. İsmâ'il'in Buhara emîri, Hüseyin b. Muhammed'in de nâibi olması üzerinde anlaşmaya varıldı. Birkaç gün sonra İsmâ'il şehre girince Hüseyin'i hapsettirip tek başına hâkimiyetini ilân etti (Ramazan 260 / Temmuz 874). Buhara'da hutbeyi ağabeyi Nasr ve kendi adını okutmaya başladı.

İsmâ'il, bir müddet sonra kardeşi Ebû Zekeriyâ Yahyâ'yı yerine vekil bırakıp Semerkant'a gitti. İsmâ'il'in kendisine haber vermeden Semerkant'a gelişinden rahatsız olan ağabeyi Nasr ona pek yüz vermedi. Bir yıl kadar orada kaldıktan sonra Buhara'ya dönen İsmâ'il, şehre hâkim olabilmek için itaatten vazgeçen Buharalılar ile mücadeleye girişti. Sayıları 4000'i bulan eşkıyayı bertaraf etti. 2000 Hârizmlî ile Buhara'ya saldırmak üzere Âmül'e gelen Hüseyin b. Tâhir'i mağlûp etti. Öte yandan ağabeyi Emîr Nasr ile arasındaki gerginlik giderek tırmanıyordu. İsmâ'il, yılda 500.000 dirhem vergi verme taahhüdünü iki defa yerine getiremeyince Emîr Nasr Fergana ve Şâş'taki kardeşlerinden sağladığı büyük bir orduyla Buhara'ya hareket etti (Receb 272 / Aralık 885). Bunun üzerine İsmâ'il Buhara'yı boşaltıp Fârâb'a çekildi. İsmâ'il'in dost ve müttetikî Râfi' b. Herseme'nin teşebbüsüyle iki kardeş arasında anlaşma sağlandı. Buna göre Buhara valiliğine İshak b. Ahmed getirilecek, İsmâ'il de vergileri toplayıp Nasr'a her yıl 500.000 dirhem gönderecekti. Fakat Emîr Nasr, anlaşmada belirtilen yıllık vergiyi alamayınca tekrar bir ordu toplayıp Buhara üzerine yürüdü. Birbirleriyle birkaç defa savaşa girişen iki kardeş son olarak Vâzbdin denilen yerde karşı karşıya geldiler (275/888). Savaş İsmâ'il'in galibiyetiyle sonuçlandı. Ağabeyine çok iyi davranan İsmâ'il onu Semerkant'a geri gönderdi. Nasr hayatının sonuna kadar ailenin reisi olarak kaldı. Dört yıl sonra vefat edince (23 Cemâziyelevvel 279 / 21 Ağustos 892) İsmâ'il bütün Mâverâünnehir'e hâkim oldu; Buhara'yı Sâmânî Devleti'nin başşehri yaptı. Abbâsî Halifesi Mu'taz'ıd-Billâh 280 (893) yılında İsmâ'il'in Mâverâünnehir'e hâkimiyetini

İsmâ'il b. Ahmed'in türbesi - Buhara

tasdik eden bir menşur gönderdi. Emîr İsmâil, aynı yıl Talas'a Karluklar üzerine başarıyla sonuçlanan bir sefer düzenledi. Talas'ın Türk emîriyle dihanların çoğu bu sefer sırasında müslüman oldu. Büyük bir kilise camiye çevrildi ve hutbe Halife Mu'tazid-Billâh adına okundu. Yine aynı yıl Üşrûsene Sâ mânî topraklarına katıldı.

Bu arada Mu'tazid-Billâh, İran'da hâkimiyetini genişleten Saffârî Emîri Amr b. Leys'in baskısıyla Emîr İsmâil'i Mâverâ-ünnehir valiliğinden azledip yerine kendisini tayin ettiğine dair bir menşur göndermek zorunda kaldı. Bunun üzerine Amr b. Leys İsmâil'i itaate davet etti. İsmâil bu daveti savaş sebebi sayarak tepki gösterince Amr Mâverâünnehir'i ona bırakmaya razı oldu. Fakat İsmâil, Amr'ın elçilerini kabul etmeyip geri gönderdi. Bu duruma sinirlenen Amr Ceyhun kıyasına iki ordu sevketti. Emîr İsmâil de 20.000 askerle birlikte Ceyhun'u geçti. Yapılan savaşı İsmâil kazandı. Bir yıl sonra iki ordu tekrar karşı karşıya geldi. Ceyhun'u geçip Belh şehrini kuşatan Emîr İsmâil Amr'ı esir aldı (15 Rebülâhîr 287 / 19 Nisan 900). Onun bu zaferi halifeyi rahatlatı ve kendisini Horasan emîri olarak tanıdı. İsmâil halifenin isteği üzerine Amr'ı Bağdat'a gönderdi. İsmâil'in son yılları, Cürcân ve Taberistan'da Zeydî imamlarla mücadele ile geçti. Bu yıllarda gücünü Kuzey İran'dan batıya doğru genişletmeye çalıştı. Mâverâünnehir'e bozkırlardan ulaşan büyük bir Türk topluluğunu İslâm ülkelerinden gelen gönüllülerin de yardımıyla geri püskürttü (291/904).

İran'ın bütün Kuzey vilâyetlerini hâkimiyetine alan Emîr İsmâil ömrünün sonuna kadar Abbâsîler'e bağlı kaldı. Onun devrinden itibaren Buhara büyük bir idarî ve kültürel merkez haline geldi. Buhara'da bir saray inşa edildi. 178 (794-95) yılında Vali Fazl b. Yahyâ el-Bermekî tarafından yaptırılan cuma camisini tamir ettirdi ve genişletti (290/903). 280 (893) yılından itibaren çoğunluğu bakır olmak üzere Şâş, Semerkant, Enderâb ve Nişâbur'da sikke darbettirdi.

Sâ mânî Devleti'nin gerçek kurucusu ve hânedanın en önde gelen şahsiyeti olarak kabul edilen Emîr İsmâil 14 Safer 295 (24 Kasım 907) tarihinde vefat etti. Ölümünden sonra kendisine "emîr-i mâzî" ve "emîr-i âdil" lakapları verildi. Yerine oğlu Ahmed geçti. Buhara'da ona izafe edilen türbenin Sâ mânîler'in daha sonraki bir dönemine ait olduğu tahmin edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), X, 30, 34, 67, 68, 77, 81, 83-84, 88, 94, 96-97, 116, 137; Nerşahi, *Târîh-i Buğhârâ* (nşr. Ch. Schefer), Paris 1892, s. 75-91; Gerdîzî, *Zeynû'l-ahbâr*, Tahran 1327, s. 11-15, 21; *Târîh-i Sîstân* (nşr. Bahâr), Tahran 1314 hş., bk. İndeks; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Köymen), s. 19, 24-27, 203; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), III, 200-201; Beyhakî, *Târîh* (Behmenyâr), s. 68-69; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 161, 262-263; VI, 424-428; R. N. Frye, *Bukhara: The Medieval Achievement*, Norman 1965, s. 38-49; a.mlf., "The Sâ mânîs", *CHIr.*, IV, 136-161; Artuk, *İslâmî Sikkeler Kataloğu*, I, 310-311; W. Barthold, *Turkestan Down to the Mongol Invasion*, London 1977, bk. İndeks; a.mlf., "İsmail", *IA*, V/2, s. 1111; C. E. Bosworth, *The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz (247/861 to 949/1542-43)*, California 1994, s. 121-122, 201, 210-211, 220-234; a.mlf., "İsmâ'îl b. Aḥmad", *El²* (İng.), IV, 188-189; a.mlf., "Esmâ'îl b. Aḥmad b. Asad Sâ mânî", *Elr.*, VIII, 636-637.

SADİ S. KUCUR

İSMÂİL ÂSİM EFENDİ

(bk. ÂSİM EFENDİ, Çelebizâde).

İSMÂİL b. AYYÂŞ

(إسماعيل بن عياش)

Ebû Utbe İsmâil b. Ayyâş
b. Süleym el-Himsî
(ö. 181/797)

Hadis hâfızı.

108'de (726-27) dünyaya geldi. 102 (720), 105 (723) ve 106'da doğduğu da zikredilmiştir. Benî Ans'in mevlâsı olduğu için Ansî nisbesiyle de anılır. Babasından miras kalan 4000 dinarın tamamını hadis öğrenmek için harcadı. Dimaşk'ta Muhammed b. Ziyâd el-Elhânî, Zübeydî, Hicaz'da Medine Kadısı Ebû Tuvâle, Zeyd b. Eslem, Mûsâ b. Ukbe ve Yahyâ b. Saîd el-Ensârî gibi âlimlerden hadis öğrendi. Dimaşklî âlimlerin rivayetlerini en iyi bilen birkaç muhaddisten biri oldu. Hz. Ali hakkında iyi duygular beslemeyen Dimaşklî hemşehrilerine onun faziletlerine dair hadisler rivayet ederek bu kanaatlerini değiştirdi. Çok hadis rivayet ettiği için Bağdat'ta Halife Mansûr tarafından Hizânetü'l-kisve'nin başına getirildi (Hâtîb, VI, 221). Kendisinden hocaları A'meş, İbn İshak ve Süfyân es-Sevrî ile Hayve b. Şüreyh, Leys b. Sa'd, Abdullah b. Mübârek, Yahyâ b. Maîn ve diğerleri rivayette bulundular. Dâvûd b. Amr onun 30.000 rivayeti ezbere bildiğini, bunları bir kitaba bakmadan naklettiğini belirtmiş, Ali

b. Medînî ve Ahmed b. Hanbel gibi muhaddisler, Velîd b. Müslim ve İbn Lehîa ile İbn Ayyâş'ın Dimaşklılar tarafından rivayet edilen hadislerde otorite olduklarını ifade etmişlerdir. Buhârî ve Ebû Bişr ed-Dûlâbî de onun hemşehrilerinden rivayet ettiği hadisleri sahih, diğer rivayetlerini güvenilmez kabul etmişlerdir. Yahyâ b. Maîn ile Fesevî, İbn Ayyâş'ın sika, Nesâî ise zayıf olduğunu, İbn Hibbân da rivayetlerinde hata ettiğini belirtmiştir. Ebû İshak el-Fezârî onun hadislerinin yazılmasını tavsiye ederken Ebû Hâtîm er-Râzî bu görüşü paylaşan bir başka âlimin bulunmadığını söylemiştir. Zehebî ise İsmâil b. Ayyâş'ın Hicazlılar'la Iraklılar'dan rivayet ettiği hadislerle ihticâc edilemeyeceğini, ancak Dimaşklılar'dan yaptığı rivayetlerin hasen sayılabileceğini, bunları nakzeden daha kuvvetli bir rivayet mevcut olmadığında onların delil olarak kullanılabileceğini kaydetmiştir.

İsmâil b. Ayyâş hakkında farklı kanaatlerin ileri sürülmesinin sebebi, Hicazlı ve Iraklı muhaddislerden hadis yazdığı kitaplarını kaybettikten sonra onlardan yaptığı rivayetlerde yanılmasıdır. Rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'ye dahil dört sünen ile Buhârî'nin *Ref'û'l-yedeyn fi's-salât*'ında yer alır. Sünete bağlı, cömert, vakur bir kimse olduğu belirtilen İsmâil b. Ayyâş 8 Rebülevvel 181'de (10 Mayıs 797) vefat etti. Onun aynı yıl cemâziyelevvelde (temmuz) veya bir yıl sonra öldüğü de zikredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, II, 36; Buhârî, *et-Târîhü'l-kebir*, I, 369-370; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 172; Ukaylî, *ed-Du'afâ²*, I, 88-90; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 191-192; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 124-126; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 288-296; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VI, 221-228; İbn Manzûr, *Muhtaşaru Târîhi Dimaşk*, III, 42-43; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 253-255; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ²*, VIII, 312-328; a.mlf., *el-İber*, I, 215-216; İbn Hacer, *Tezhibü't-Tezhib*, I, 321-326.

SELAHATTIN POLAT

İSMÂİL BEY, Gutgaşınılı

(1806-1861)

Azerbaycanlı Türk yazarı.

Eski adı Gutgaşın olan Oğuz şehrinde doğdu. Babası Nasrullah Sultan ve dedeleri, o dönemde Azerbaycan'ın Şeki Hanlığı'na bağlı olan Gutgaşın'ın beyleri idiler. İlk tahsiline özel hocalardan aldığı derslerle başladı. Farsça ve Arapça'yı öğrenek Şark edebiyatını tanıdı. Bey ailesinden